

חייל מילואים שביחידתו הוצבה חיילת

הצגת הבעיה

בשנים האחרונות הואץ תהליך ההשתלבות של חיילות ביחידות הלוחמות, ובין השאר הוקמו פלוגות מעורבות. כחלק ממגמה זו, שינה הצבא את היחס כלפי מקצועות 'נשיים', וכיום הוא דורש מהן רמה גבוהה של מעורבות בחיי השטח של יחידות השדה, ככל מקצוע קרבי אחר. ולמשל, קצינת שלישות נדרשת לצאת לשטח בכל אימון של היחידה, ובוטל התקן לשליש קרבי במילואים המיועד לתפקד בשטח בשעת חירום. וכיום, כמעט כל שירות מילואים מעמיד את החיילים במפגש מתמשך עם חיילות העוסקות בתחומי ההדרכה, הקשר, הרפואה והשלישות.

הנגזרת הישירה ממצאות זו, ששינתה לגמרי את התודעה הצה"לית ביחס לשירות הבנות במערך הקרבי, היא שילובן בהיקפים גדלים והולכים גם במערך המילואים. תהליך זה עשוי לצבור תאוצה בשנים הקרובות, מכיוון שרבות מן הבנות המצטרפות לקורסים 'קרביים' נדרשות לחתום על טופסי התנדבות למילואים. וכך חייל שומר מצוות המשרת במילואים עלול להיקלע למצב, שביחידה המצומצמת שלו שובצה 'מילואימניקית', מה שמחייב הדרכה הלכתית מתאימה.

גם בגדוד המילואים שבו אני משרת כרב שובצה לאחרונה חיילת באחת הפלוגות הקרביות, והדבר עורר תסיסה גדולה בין שומרי המצוות המשרתים בה שנים רבות. קיימתי מספר שיחות בעניין זה עם המג"ד וניסיתי להעמיד אותו על חומרת הבעיה. השיחות היו מאוד כנות, אך הוא התקשה להבין את ההבדל בין מעורבותן היומיומית של חיילות בשירות סדיר בפעילות הגדוד, בתפקידי הדרכה, קשר ורפואה, לבין שיבוץ קבוע של חיילת מילואים בפלוגה הלוחמת כשהיא עוסקת בתחומים אלו ממש או בתחומים אחרים.

עלי לציין, שאווננו של המג"ד היתה קשובה לדבריי כל עוד העליתי בפניו בעיות הלכתיות קונקרטיות, והוא אף השתדל לתת להם מענה. אך לעומת זאת, ככל שניסיתי לדון עמו בתפיסה העקרונית של 'רוח ההלכה' ובהשקפת היהדות על 'ערכי הצניעות' ו'קדושת המחנה' - נכונותו לקבל טיעונים אלו הלכה ופחתה. הוא טען, שהצבא מחייב את כל החיילים להצניע את השקפותיהם הפרטיות ולהישמע לפקודה האחידה, גם כאשר מדובר בהשקפות דתיות. כמו כן, במהלך שיחות אלו התברר לי יותר ויותר, שבמידה ובפני המערכת הצבאית תונח הברירה הערכית, היא תעדיף את שילובן של הבנות במערך המילואים על הרגשת אי הנוחות החריפה של חלק משומרי המצוות, אף אם הם יאלצו לשלם מחיר אישי כבד בשל כך. ולעומת זאת, בכל מקום שהנושא יעלה כבעיה אישית של חייל הדורשת פיתרון, המערכת תלך לקראתו במידה רבה.

השאלה המיידית שנדרשתי להכריע בה נגעה למחלוקת בין שומרי המצוות שבפלוגה. כמה מהם הגישו בקשה לעזוב את הפלוגה, בטענה שאין כל הצדקה הלכתית להוסיף ולשרת בפלוגה בתנאים אלו. ולעומתם, האחרים הודו בפה מלא שגם במצב החדש קשה להם לעזוב את הפלוגה שבה הם משרתים שנים רבות, ולשלם את המחיר הכרוך בהשתלבות בפלוגה החדשה, ובלבד שיש היתר הלכתי מבוסס להישארותם בפלוגה. יש לציין, שהחיילים הדתיים פנו אלי לא רק לשם קבלת הדרכה אישית, אלא בציפייה לקבל גיבוי לדרישתם לעזוב את הפלוגה.

א. הבעיות ההלכתיות הקונקרטיות ובעיית האווירה

כפי שהצגנו בפתיחה, עלינו להבחין בין שני תחומים הלכתיים הנוגעים להלכות צניעות: התחום שיש בו הגדרה הלכתית חד משמעית, שניתן לכלול בו את איסורי הייחוד, הנגיעה, ההסתכלות בערוה וכדו', והתחום שבו העמדה ההלכתית תלויה בצירוף של נסיבות היוצר אווירה לא צנועה, ובכלל זה איסורים כמו קלות ראש וניבול פה. כל עוד אנו עוסקים בתחום הראשון, קל יותר להגיע למסקנות מוחלטות ולהציג אותן כך בפני המערכת הצבאית. אך הרבה יותר קשה להכריע במה שנוגע לתחום השני. ככלל ניתן לומר, שככל שהמסגרת הצבאית מצומצמת יותר כך גדל הסיכון להיתקל באיסורים מן התחום הראשון, וככל שהמסגרת רחבה יותר סיכוי זה קטן, וממילא הדילמה ההלכתית קשה יותר. ונפרט:

1. ברמת הצוות

למיטב השיפוט האישי שלי, לא ניתן להציב שום קו ברור שיכול למנוע מצבים מובהקים של איסור, כל עוד מדובר בצוות מצומצם של חיילים וחיילות העוסק בפעילות מבצעית או באימון בשטח. כל חייל קרבי שהשתתף בפעילויות אלו יכול להעיד על תחושת הקרבה שחייבת לשרור בין חברי הצוות, ויש יסוד סביר לחשש שהיחסים הבין-אישיים יחרגו מן התחום הקורקטי והמכובד ויגלשו ליחסי קרבה וחברות; מה שיעמיד בהכרח את החייל הדתי בניסיון קשה ומתמשך. אני יכול להעיד גם על מצבים שכיחים שבהם חיילת החברה בצוות תימצא בתנוחות שאינן צנועות המביאות לאיסורי הסתכלות וראייה. גם מצבים של ייחוד הם בלתי נמנעים, שכן הפעילות כוללת מנוחה בתנאי שטח ביום ובלילה, כאשר חיילי הצוות מתפזרים לכאן ולכאן, והחייל הדתי יכול למצוא את עצמו לבדו עם החיילת, בזמן שחברי הצוות האחרים פרשו לישון במקום אחר. כמו כן המשימות המשותפות המוטלות על אנשי הצוות עלולות להביא לידי נגיעה; ואע"פ שנגיעה זו אינה בהכרח לשם חיבה אלא נגיעה סתמית, ודאי שלכתחילה ראוי להימנע ממצבים אלו.¹

עם זאת, בדיעבד, כאשר חייל נקלע למצב שבצוות המצומצם שלו שותפה גם חיילת, מובן שהוא מחויב להקפיד על איסורים אלו ולדרוש את שיתוף הפעולה של חבריו לצוות; אך בהזדמנות ראשונה עליו לדרוש לעבור לצוות אחר. ואכן, מניסיוני הקצר אני יכול להעיד שהמערכת הגדודית הבינה היטב את הבעיה, וביזמתה הודיעה לחיילים הדתיים שהם לא ישובצו למשימה משותפת עם החיילת בניגוד לרצונם. כמוכן, שכל עוד מדובר בשיבוץ צוותים יש מקום די רחב לגמישות מצד המערכת, אם כי חייבים לקחת בחשבון אילוצים ו'בלתמי"ם'.

כמו כן, קשה לאסור באופן גורף הדרכה מזדמנת או טיפולים מזדמנים שחיילת משתתפת בהם, כיוון שמדובר בקשר שטחי ומזדמן, אך ברור שיש להקפיד להימנע מהסתכלות מכוונת, מנגיעה וכדו'.

1. הרב יהושע בן מאיר העירני, שאף נגיעה סתמית אסורה מדאורייתא לדעת הבית שמואל (אבן העזר סי' כ ס"ק א) שנקט כך בשיטת הרמב"ם, ודחה את שיטת השי"ך (יורה דעה סי' קצה ס"ק כ) הסובר שאין איסור דאורייתא אלא בנגיעה לשם חיבה. אמנם יש מקום לחלק בין נגיעה מכוונת, אפילו אם אינה לשם חיבה, לבין נגיעה אקראית המתרחשת תוך כדי פעילות. והראיה - שרוב ההרחקות שבין הבעל לאשתו הנידה לא נאמרו בחיי היום יום שבין איש לאשה זרה. אך לדעתו, מן הבחינה החינוכית ראוי להגדיר פעילות צוותית מעורבת כייחורג ואל יעבור, ולסגור בכך את הדיון.

2. ברמת הפלוגה

כפי שפתיחתי, השאלה שעמדה על הפרק עסקה בשילובה של חיילת בפלוגה המבצעית. מן הפן המבצעי קשה להצביע בבירור על חשש מוצק לאיסור נגיעה או ייחוד, כל עוד ניתן להקפיד על כך שהיא לא תשובץ בכלי הרכב או בצוות המצומצם של החייל הדתי, ובאופן פשוט גם לא על חשש איסורי הסתכלות וראייה. החשש העיקרי נוגע דווקא לחיי השגרה, הכוללים מגורים משותפים, הווי משותף ופעילות משותפת. תיאורטית, ניתן לקבוע כמה כללים ברורים שימנעו מצב של איסור; כללים שחלקם מקובלים על המערכת הצבאית, ולא דווקא מטעמים דתיים. כך למשל סוכם ביני לבין המגיד, שמגורי החיילות יהיו נפרדים לחלוטין, כולל שירותים ומקלחות, ושההופעה שלהן בפני החיילים תיעשה אך ורק בלבוש צבאי מלא. לכאורה זהו פיתרון מלא לבעיות שהצגנו, אולם דרושה מידה רבה של תמימות להאמין שכללים אלו יישמרו באופן מלא, ויש מקום לחשש שהנסיבות והאילווצים יביאו לידי פרצות חמורות בתחום הצניעות.

מלבד זאת, קרוב לוודאי שהאווירה הכללית בפלוגה תושפע מן העירוב שבין המינים, כפי שלא פעם קורה שקשרי עבודה סתמיים גולשים לדיבור זול ולקלות ראש בלתי נסבלת, ובאווירה זו אין מקום לחייל שומר מצוות. אמנם אין שום חובה על החייל הדתי להיות שותף לאותה האווירה, אך לפרישתו מן ההווי הכללי יש מחיר מצטבר, שיביא בסופו של דבר לפגיעה קשה בחייל ובלכידותה של הפלוגה. מאידך, העברת חייל מן הפלוגה שלו אינה עניין של מה בכך. למערכת הצבאית ברור שהעברת קבוצת חיילים מפלוגה לפלוגה על רקע דתי תיצור תסיסה שלילית בתוכם ובינם לבין חבריהם שישארו בפלוגה המקורית, והדבר יפגע בלכידותה של היחידה כולה. מחקרים רבים שנערכו בצבא מצביעים על הלכידות החברתית ותחושת השייכות של החייל הבודד ליחידתו כגורם בעל השפעה מכרעת על תפקודו האישי ועל תפקודה של היחידה בשעת מבחן, ובכלל - על עצם נכונותם של החיילים להתייצב למילואים ולבצע את המשימות המוטלות עליהם. ומלבד זאת, שיבוץ החיילים נעשה בהתאם להכשרתם המקצועית, ניסיונם ויחסי האימוץ בינם לבין המפקדים, ולא ניתן לשנות את כל השיבוץ במחי יד.

זאת ועוד. המגיד העמיד אותי על המשמעות הציבורית הרחבה של העברה מופגנת של החיילים הדתיים לפלוגה אחת, שעם הזמן תקבל אופי דתי מובהק ותותיר את הפלוגות האחרות ללא דתיים. יש לקחת בחשבון את המשמעות של יצירת פלוגה "חילונית" מוצהרת, שבסופו של דבר לא יישמרו בה לא כשרות ולא שבת, לא ימצא בה מי שיערוץ קידוש בליל שבת, סדר פסח וכדו'. סביר להניח שעל כל חייל דתי שיעזוב את הפלוגה ימצא מתנדב חילוני שירצה להצטרף אליה. מתוך כך, גם המוטיבציה שלי כרב הגדוד לטפל בענייני כשרות ושבת בפלוגה ה"חילונית" תפחת מאד. ולאור כל זאת, קשה יהיה למנוע את התפוררות הנורמות הדתיות המינימליות הנוהגות בגדוד ובצבא כולו.²

2. **הערת העורך (ע. א.):** יש מקום לראות תופעה זו בהקשר כולל יותר. מקובל לראות את צה"ל ככור היתוך שבו נפגשים בהכרח כל חלקי החברה הישראלית, כאשר לרבים מן החיילים, מסגרת זו היא היחידה שבבילם לחוות צוותא חברתית של דתיים ושאינם דתיים; דבר שמקובל לראות אותו כהכרחי לשם שמירה על האחדות הלאומית. בשל כך, נעשה מאמץ מודע להימצאות חיילים דתיים במסגרות כלל-צה"ליות, לפחות במילואים, למרות כל הקשיים הכרוכים בכך. הנחה זו דורשת בחינה מחודשת, לאור תוצאות מחקרה של פרופ' חוה עצינוני הלוי (סוציולוגית באוניברסיטת בר-אילן) שפורסם בספרה 'ארץ שסועה' (הוצאת 'מודן', תש"ס), ובו שתי הנחות יסוד החשובות לדיון זה: (א) הירידה במידת

אמנם ייתכן מאד שהנורמות בפלוגה ה"דתית" יהיו יותר גבוהות ויישמרו בקפידה; אך תמיד יימצאו חיילים דתיים בעלי תפקידים מיוחדים שישובצו בפלוגות ה"חילוניות" בשל צרכים שונים ונסיבות שונות, ואתם חיילים 'מסורתיים' רבים, שלמעשה יופקרו לגמרי מבחינה דתית. אולם לא ניתן לחצות את כל הקווים האדומים שההלכה מחייבת אותנו בהם כדי למנוע נזקים אלו, ובסופו של דבר אי אפשר להתחמק מהדין בגבולות שההלכה מציבה בעניין זה.

ב. האם חלה חובה על החייל הדתי לעזוב את הפלוגה?

לכאורה נראה לדמות מקרה זה לנידון במסכת בבא בתרא (נז, ב):
 מאי דכתיב "ועוצם עיניו מראות ברע"? - זה שאינו מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה.
 היכי דמי? אי דאיכא דרכא אחריתי - רשע הוא; ואי דליכא דרכא אחריתי - אנוס הוא.
 לעולם דליכא דרכא אחריתי, ואפילו הכי מבעי ליה למינס נפשיה.
 גם במקרה שלפנינו ישנו חשש להסתכלות במראה שאינו צנוע, ואולי גם לראייה שאינה צנועה³, שאדם עלול להגיע אליה שלא בטובתו, אגב עשיית דבר היתר. בנד"ד מדובר בדבר מצוה, ומסתבר להקל בדינו של העוסק בדבר מצוה שעשה עבירה שלא בטובתו (עי' שבת קלו, א). אלא שיש לדון בשאלה האם המעבר לפלוגה אחרת נחשב ל'איכא דרכא אחריתי' או שאופציה זו שקולה למצב שיליכא דרכא אחריתי!

המציאות בסוגיא זו טעונה הבהרה, ולשם כך נשאל:

- א. מה מידת החשש להסתכלות ולראייה אסורה שבה עוסקת הסוגיא? האם מדובר במציאות שבה סביר להניח שמי שעובר בדרך יראה בוודאות אשה שאינה צנועה ויבוא להתבונן בה? אם כן, מדוע לא נאסרה הליכה זו בכל מקרה, אף כשאין 'דרכא אחריתי' כדן כל 'פסיק רישיה'? ואם לא, מה יהיה הדין בדיעבד כאשר אדם ייקלע למצב שבו הוא רואה ראייה אסורה, האם מותר לו להמשיך ללכת בדרך זו או שעליו לחזור לאחור?
- ב. מדוע הסוגיא שוללת את הפיתרון של עצימת העיניים כאשר איכא 'דרכא אחריתי'? האם משום שפיתרון זה אינו מלא? או מפני שהסתמכות על פיתרון מעין זה עלול להביא לידי תקלה?
- ג. מהי המשמעות ההלכתית של הכינוי 'רשע הוא' לגבי מי שיש לו 'דרכא אחריתי'? האם זהו איסור הלכתי לכל דבר? אם כן, האם הוא מדאורייתא או מדרבנן? או שמא מדובר בהנהגה טובה של צניעות, ואז אולי יש מקום לדון בה בנסיבות שבהן יש שיקולים כבדי משקל להתיר?
- ד. לפי הסוגיא, מה נדרש ממי שאינו נוהג בחסידות ונתקל בראייה אסורה כאשר לא היתה לו 'דרכא אחריתי', האם הוא מחויב לעצום את עיניו או שמותר לו להמשיך וללכת באופן רגיל?

ההשפעה של השירות הצבאי המשותף על הלכידות הלאומית (עמ' 57-97). (ב) המשקל העולה של גורמי פיצול אחרים, כמו: קיומו של דור רביעי וחמישי לחילוניות, שלא ראה אפילו סבא שומר מצוות, וכן גורמים כבדי משקל נוספים. כך שיתכן שההשקעה האישית הגדולה ביצירת לכידות בצבא כדי להשפיע על הרמה הלאומית היא מאמץ גדול שאינו ניתן תוצאות משמעותיות. גם מסקנתה של הכותבת היא להשקיע את המאמצים בכיוונים אחרים.

3. אגב, יש לציין שבשני המקרים לא מדובר על ראיית דבר ערוה במלא מובן המילה, וכפי שהגמרא קובעת "שאיין דרכן של בנות ישראל להתבאות בשעת הכביסה", ואולי יש ללמוד מכאן שכל הופעה של בת ישראל שאינה מכובדת יש בה משום פגם בצניעות, ולכאורה הוא הדין לחיילת המתרגלת מצבי לחימה הכרוכים בקפיצה ובהשתטחות, שיש בהם מן הביזיון.

ה. החפץ-חיים (הלי' לשון הרע, כלל ו ס"ק יד) מקשה על סוגיה זו, שנראה שהיא סותרת במפורש את הסוגיא בפסחים (כה, ב), הדנה במי שהולך ליד בית עבודה זרה ונהנה ממנה שלא בטובתו. הגמרא שם מכנה מצב זה כ"הנאה הבאה לו לאדם בעל כורחו", ומביאה מחלוקת בעניין זה בין אביי שהתיר לבין רבא שאסר. מסקנת הגמרא שם בלישנא בתרא היא: "אפשר ולא קא מיכוין - היינו פלוגתייהו דרי יהודה ורי שמעון, לא אפשר ולא קא מיכוין - כו"ע לא פליגי דשרי...". ומכיוון שההלכה נפסקה כדעת ר' שמעון בדבר שאינו מתכוון, נמצא שלמסקנת סוגיא זו מותר ללכת ליד בית עבודה זרה גם אם יש לו דרך אחרת, ובתנאי שלא יתכוון ליהנות ממנה, ואילו בסוגיא שהבאנו, הגמרא תולה את ההיתר בשאלה אי איכא 'דרכא אחריתי', וגם אז היא דורשת מן החסיד להטות את עיניו לצד אחר. יש להעיר שבמשנה ברורה (סיי עב ס"ק ז) ישנה הבחנה בין מצבים שונים של חוסר צניעות: בחלק מהם יש איסור בעצם ראיית הערווה ובחלק מהם האיסור קיים רק בזמן שאדם מסתכל בערווה באופן מכוון⁴. לדעתו, במקרה שבו איבריה הצנועים של האשה חשופים ישנו איסור אפילו בראייה אקראית, ואילו במקרה שבו היא מכסה את אותם מקומות, אך מופיעה בסיטואציה לא צנועה - אין איסור בראייה בעלמא אלא בהסתכלות לשם הנאה.

אם נצא מנקודת הנחה שבמציאות הנידונה מדובר בחשש להסתכלות אסורה בלבד אך לא לראייה אסורה - הרי שיש בדבר צד חומרא וצד קולא. הקולא היא בכך שלא די בהערכה סבירה שהחייל הדתי עלול לראות את חברתו לפלוגה במצבים לא צנועים כדי להגדיר את השירות המשותף כ'פסיק רישיה', ולעולם הדבר תלוי בשאלה אם יוכל להימנע מלהתבונן בה באופן מכוון. אך דווקא מסיבה זו יש בסיטואציה זו צד חומרא. שכן אם החלטת החייל ורצונו הם הקובעים את האיסור, וכפי ש"אין קישוי אלא לדעת" כך גם "אין הסתכלות בערווה אלא לדעת" - הרי שלא ניתן להתיר אותה מכוח דין "הנאה הבאה לו לאדם בעל כורחו", כיוון שכאשר היא מתרחשת, היא אינה "בעל כורחו" כלל ועיקר. לכאורה די היה בסברה זו כדי לפרוך את עצם ההשוואה של החפץ-חיים בין הסוגיות, ואכן גם הוא עצמו מחלק ביניהן בסופו של דבר, כפי שנכתוב להלן. על אף הסתייגות זו, עלינו להיצמד להשוואה בין הסוגיות, מאחר שיש בה מכה משותפת רחב, המעמיד את השאלה הערכית מהו ה"מחיר ההלכתי" שההלכה מתירה להולך בדרך מסוימת, לשלם על כך שהוא מוסיף לדבוק בה. ובנידון שלפנינו - מהו הגבול האוסר על החייל להמשיך ולשרת בפלוגה המקורית שלו.

ג. שיטת 'החכמת אדם'

החכמ"א (הלכות עכו"ם פז, טז) דן במסקנות ההלכתיות העולות מן הסוגיא בפסחים, וכותב: ואם צריך לילך דרך שם - יאטום אוזניו ויעצם עיניו ויסתום נחיריו שלא ייהנה, ואע"ג דאינו מתכוון, כיון דהוי פסיק רישא. ובמתכוון אסור אפילו אין לו דרך אחרת. דברי החכמ"א מסתמכים על בעלי התוס' (ד"ה לא אפשר) והרא"ש (פסחים ב, ב) שהעמידו את הדיון

4. בספר 'קדושים תהיו' נקט למעשה כשיטה זו וביסס אותה על מקורות נוספים. יש להעיר שבשו"ת אגרות משה (אבן העזר ח"א סי' נו) משמע שאינו מקבל הבחנה זו ותולה את כל האיסור שהובא בסוגייתנו בשאלת ההסתכלות והרהורי העבירה העשויים להיגרם מראיית מראה בלתי צנוע, שאינה אסורה מצד עצמה. לדעתו, החידוש בסוגייתנו הוא שאין חובה לחשוש לעניין זה אלא במקום שיכול לבחור בדרך אלטרנטיבית סבירה.

בעניין הנאה הבאה לו לאדם בעל כרחו דווקא במקרה שאין קשר ודאי בין ההליכה בדרך לבין הנאתו של ההולך מן העבודה הזרה, אך במקום שהליכתו והנאתו כרוכים זה בזה בפסיק רישיה, אף ר' שמעון מודה שאסור.

אם ניישם את דברי החכמ"א בסוגיא הדנה בענייני צניעות, הרי שאסור ללכת בדרך שבה ייתקל בוודאות במראה אסור, אפילו כשאין לו דרך אחרת, אלא אם כן יעצום את עיניו. אמנם לא קל לקבוע מלכתחילה מתי הליכה בדרך גורמת בפסיק רישיה לראייה אסורה, אך ודאי יש להורות בדיעבד למי שכבר נתקל במראה אסור, שאין לו כל עצה ותבונה אלא לעצום את עיניו, ולפחות להימנע בכל כוחו מהתבוננות מכוונת.

ממילא, בנידון דידן יש הצדקה מלאה לדרישת החייל לעבור לפלוגה אחרת. אף אם לא נגדיר מלכתחילה את האפשרות הסבירה שהוא ייקלע לסיטואציה שתאלץ אותו לראות מראה אסור כפסיק רישיה, הרי שמרגע שבו הוא ייתקל בבעיה זו, הדרישה ההלכתית לעצום את עיניו תהיה החלטית, ולכל הפחות, במקום שאינו יכול להימנע מלבוא לידי הסתכלות אסורה ולהרהורי עבירה. ומכיוון שיש סבירות גבוהה להיתקלות בבעיות מעין אלו, ניתן בצדק לקבל את הטענה שהמשך השירות בפלוגה זו הוא בלתי נסבל. יתר על כן, לשיטה זו יש להורות גם לחיילים שאינם חפצים לעזוב את הפלוגה ביזמתם, שאין כל דרך הלכתית להקל בדבר. וברור שלא נוכל לסמוך על כך שהם יעצמו את עיניהם במידה וייתקלו במראה אסור⁵, כפי שהסוגיא עצמה לא ראתה בעצימת העיניים פיתרון הלכתי, אלא הנהגה טובה במקום שהדבר אינו אסור בפני עצמו.

ד. שיטת החפץ-חיים

החפץ חיים דן בהרחבה בסוגיות אלו בהקשר ליישום איסור שמיעת לשון הרע, באדם שישב באופן תמים בתוך חבורת אנשים אשר החלו לדבר דברים אסורים. האם חלה עליו חובה לעזוב את המקום? דעת החפץ-חיים היא שההלכה אינה מחייבת את השומע לאטום את אוזניו או לעזוב את המקום, משום ששמיעה זו מוגדרת כ"הנאה הבאה לו לאדם בעל כורחו". הוא חולק על החכמ"א, וסובר שעל העובר ליד בית עבודה זרה לא חלה החובה לעצום את עיניו ולאטום את אפו וכדו'. הוא מביא כמה ראיות לדבריו, מן הגמרא (ברכות נג, א) האומרת "היה מהלך בשוק של עבודה זרה, נתרצה להריח - הרי זה חוטא", ומשמע שאם לא נתרצה אינו חוטא. כמו כן הוא מביא הוכחה מן הרמ"א (יו"ד קמב, טו) הנוקט שההולך ליד בית עבודה זרה אינו עובר איסור, אלא אם כן התכוון ליהנות מריחה. לדעתו, יש להבחין באופן יסודי בין איסור התלוי במעשה אקטיבי של האדם לבין איסור התלוי בהנאתו הפסיבית. הוא טוען שדין 'פסיק רישיה' לא נאמר אלא ביחס לפעולות אקטיביות, שאותן יש לאסור גם באופן שבו הן באות לו לאדם שלא בטובתו. לעומת זאת, במקום שבו אדם נהנה מן האיסור באופן פסיבי, הנאה אסורה זו אינה מתייחסת אליו, ולכן אינו עובר עליה אלא במקרה שהוא בגדר 'מתכוון'. יתר על כן, גם אם ההנאה נגרמה כתוצאה מהליכה אקטיבית ליד בית עבודה זרה, הליכה זו אינה מצטרפת להנאתו הפסיבית ואין להגדיר אותה כמעשה הנאה.

5. אמנם כשמדובר על איסור הסתכלות בלבד ולא על איסור ראייה יש מקום לטענה שאין זה 'פסיק רישיה', והמציאות שבה עסקה הסוגיא היא במקרה של גילוי השוק הכרוך בראייה אסורה. אף על פי כן, הנורמה הרצויה הנגזרת מסוגיא זו אינה מותירה מקום להיכנס לספק שמא ייכשל באיסור הסתכלות אלא במקרים היוצאים מן הכלל, כפי ש"הנאה הבאה לו לאדם בעל כורחו" לא הותרה במקום 'פסיק רישיה' לשיטה זו.

בבואו לדון בסוגיא הנוגעת לענייני צניעות מוסיף היחפץ חיים' הסתייגות, וקובע כי ההלכה מחמירה יותר ביחס לענייני ערווה:

דגם שעתה חושב שלא ניחא ליה בהנאה זו, פן יתגבר יצרו עליו בעל כורחו ויבוא להרהר על ידי זה, וכן מצינו בכמה עניינים שהחמירו יותר בענייני הסתכלות מכל האיסורים שבתורה אף בלא אפשר ולא מיכוין.

כפי שביארנו, החומרא בסוגיית הצניעות נובעת מאיסור ההסתכלות בערווה וההרהור בה, שהם איסורים אקטיביים ולא רק איסורים פסיביים, כמו איסור הראייה, במקום שהוא קיים. רק מסיבה זו, במקום שיש 'דרכא אחריתי' חייבים להעדיף אותה על הדרך שבה עלולים להיכשל במראה אסור, ואף במקום שאין 'דרכא אחריתי' ראוי להולך בה לעצום את עיניו וכפי שאומרת הגמרא בברכות (סא, א) "פגע באשה בדרך - רץ אחריה ומסלקה לצדדים". ונמצא, שגם החפץ חיים מודה למעשה שיש להחמיר בהלכות צניעות, ואין לכלול אותם במושג "הנאה הבאה לו לאדם בעל כורחו".

אלא שעל אף דבריו המפורשים של החפץ חיים, יש להסתפק אם הדרכה זו, העוסקת במפגש מזדמן בדרך, היא בגדר הלכה פסוקה ומחייבת או שהיא הנהגה טובה וראויה בלבד, וכפי שנראה מדין "פגע באשה בדרך", שאין חיוב גמור להסתלק לצדדים.

לעומת זאת, שירות המילואים המשותף חמור יותר מראייה מזדמנת של הערווה, כיוון שהפיתוי להסתכלות מכוונת, לקלות ראש ולהרהור עבירה הוא פיתוי גדול; וככל שהסיטואציה ממושכת יותר ומתקיימת בתנאי לחץ הנובעים מריחוקו של חייל המילואים מבתו - כך גדל החשש להגיע לידי איסורים אלו. מובן, שבידי החייל עומד מרחב תמרון לא קטן עד שיגיע לידי מפגש אינטנסיבי כל כך עם החיילת המשרתת בפלוגה, כל עוד הוא מתקיים רק במצבי השגרה של הפלוגה המאפשרים מבחר מסוים של עיסוקים, ומשום כך יש עדיין מקום רב להשוואת הנידון דידן למי שהולך בדרך ופוגע בערווה.

על פי כל האמור נראה שבנידון דידן אין מנוס מלדון בשאלה האם המעבר לפלוגה אחרת הוא בגדר 'איכא דרכא אחריתי' או שהוא בגדר 'ליכא דרכא אחריתי'. ובשלמא חייל המבקש ביזמתו לעזוב את הפלוגה, הרי שהוא הגדיר לעצמו את האופציה הזו כ'איכא דרכא אחריתי'; ובלאו הכי, הרי ראוי לו לקבל עליו מידת חסידות שאף כשאין דרכא אחריתי - "איבעי ליה למינס נפשיה"; ובאופן זה שחייב לעצום עיניו ודאי שאי אפשר לדרוש ממנו להוסיף ולשרת באותה הפלוגה. לכן, מלכתחילה נתתי את מלוא הגיבוי ההלכתי לדרישת החיילים שסירבו לשרת עם חיילת באותה הפלוגה.

אמנם יש מקום לטענה הפוכה, שאדרבה, מידת החסידות מחייבת את החייל ירא ה' להישאר עם חבריו לפלוגה מתוך אחריות לרמתם הרוחנית והמוסרית, העלולה להיפגע קשות עקב עזיבתו, ובמיוחד במצב החברתי שיווצר בעקבות עזיבתן של חוליות חזקות מבחינה חברתית ורוחנית. יתר על כן, שיקול זה עשוי גם לשנות את הגדרת האפשרות לעבור לפלוגה אחרת כ"ליכא דרכא אחריתי", וכפי שביארנו. אך אף על פי שסברא זו ראויה לדיון בהקשרים אחרים, בנידון דידן נראה לענ"ד שבדרך כלל ההשפעה הרוחנית של חייל המילואים על חבריו לפלוגה רחוקה מלהיות משמעותית, ובסופו של דבר שיקול זה כמעט ולא בא לידי ביטוי בקביעת לוח החופשות ובשיבוץ החיילים למוצבים השונים ולמשימות השונות, ובהקשר זה יש לומר "אל תהי צדיק הרבה". אולם במקרה שבו השפעה זו ניכרת היטב, ודאי שיש לדון בדבר.

ברם, החיילים החפצים לשרת בפלוגה המקורית שלהם, יכולים לכאורה להסתמך על הסברא שאף

בדיני צניעות תקפה ההבחנה בין איסורים מעשיים לבין הנאה אסורה. וכל עוד המוטיבציה שלהם להתייצב לשירות מילואים בפלוגה שלהם נובעת משיקולים ענייניים, אין עליהם חובה לקחת בחשבון את המצבים שבהם עלולים להיכשל בראייה אסורה שלא בטובתם. מאידך, אם שירות המילואים ביחידתם כרוך באיסורים מעשיים - כמו נגיעה וייחוד, או חשש סביר להסתכלות אסורה⁶ - ודאי שאין כל מקום להתיר זאת, גם אם האיסור התבצע באופן פסיבי (כגון שחברי החוליה עזבו את המקום והחייל מוצא את עצמו עובר על איסור ייחוד, וכדומה).

ה. גדר 'איכא דרכא אחריתי'

בבואנו להכריע בשאלה כבדת המשקל, אם הנידון דינן הוא בגדר 'דרכא אחריתי' או לאו, עלינו לברר את ההגדרה המדויקת של מושג זה. באופן פשוט, ברור שאין מדובר בשתי דרכים שוות לחלוטין ובמצב שבו אין שום שיקול ענייני להעדיף דרך אחת על השנייה, שאם כן מדוע התירו לעבור ליד בית עבודה זרה סתם כך ולהינות מריחה. והרי ברור שהבחירה בדרך זו אינה סתמית אלא יש בה גם ממד עקרוני, שאדם מגלה נכונות להיכנס למצב בעייתי של הנאה מיותרת מעבודה זרה. ולכל היותר יש להעמיד את המקרה המדובר באופן שבו האדם לא נתן את דעתו על המשמעות שבהחלטתו, וייתכן שגם אין צורך להעמיד אותו עליה. אך אם ברור שבחירתו בין שתי האפשרויות אינה סתמית אלא מכוונת זהו 'מתכוון' לכל דבר ועניין.

מאידך, ברור שהתורה לא דרשה מן האדם לבחור בדרך לא טבעית שקשה מאוד להגיע באמצעותה למחוז חפצו. וכי מוטלת על ההולך בדרך החובה להעדיף דרך של גגות, קרפיות וסולמות חבלים כדי להימנע מלהגיע למצבים של הסתכלות אסורה וראייה אסורה? והראיה - שב"ליכא דרכא אחריתי" לא הטילו עליו לכסות את ראשו בשק וללכת לאחוריו, אלא רק להטות את ראשו בשעה שעובר ממש ליד המראה האסור; ומסתבר שגם דרישה זו מותנית בכך שהיא אינה מפריע לו ממש להלך כדרכו. בתחום הרחב שבין שני מצבים אלו יש לדון על הרבה מקרי ביניים, שבהם עולה שאלת המחיר שההלכה דורשת ממי שעומדת בפניו 'דרכא אחריתי' הכרוכה במאמץ גדול ובוויתור על דברים חשובים, כמו: שילוב חברתי, תחושת שייכות ושמירה על מעמד וזכויות שנצברו בעמל רב. ללא ספק, זוהי שאלת המפתח ההלכתית שבה עוסק מאמר זה, ואף על פי שאין לפנינו מקורות ברורים, לא נוכל להתחמק מלדון בשאלה זו.

לענין נראה שיש לתלות את השאלה הזו בשאלה אחרת שהצגנו לעיל, והיא שאלת המשמעות ההלכתית של קביעת הגמרא "רשע הוא". שכן אם מדובר על איסור ברור, פשוט שיש לפסוק לחומרא כמו בשאר איסורי תורה ש"חייב אדם ליתן כל ממונו קודם שיעבור עליהם" (עי' רמ"א או"ח תרנו, א). לפי הנחה זו כל ההיתר ב"ליכא דרכא אחריתי" הוא בגדר חידוש, ואין לך בו אלא חידושו בלבד, דהיינו רק כשאין בנמצא כל דרך סבירה אחרת, ובוודאי שאין מקום לשיקולים של צער הנפש מן המחיר החברתי שיש בדבר.

6. אין לי ספק שמציאות זו תתברר עם הזמן, ובמידה שהשילוב החברתי של החיילות בפלוגה יהיה מלא, החיילים שומרי המצוות לא יוכלו למצוא את מקומם בפלוגה בלא לוותר על כל הסייגים הללו. לעומת זאת, אם החיילות תשובנה בתפקידי מפקדה פלוגתיים או תישארנה צמודות לצוות המ"פ - ייתכן לצפות לשמירה סבירה על גבולות אלו למי שחפץ בכך.

לעומת זאת, אם כוונת הגמרא אינה אלא להנהיגה ראויה של צניעות המצופה מכל אדם בישראל, הרי שיש לעמוד על האיזון הנכון בין השיקולים של החסידות והצניעות לבין השיקולים של טובת החברה והמשפחה, בין התפקוד המבצעי התקין של היחידה הצבאית לבין שמירת האווירה הרוחנית של החיילים המשרתים בה.

לכאורה שאלה זו שנויה במחלוקת גדולה בין הפוסקים האחרונים. דעת המהרש"ם (ח"ב, סי' כד) היא שמדובר במידת חסידות, וכך הוא כותב:

ומבואר דבכה"ג דמשתבח ביה קרא - ש"מ דהוא רק מדת חסידות אבל היינו בגוויי דנקט קרא דרך שבח של חסידות וכמ"ש שם מי יגור לנו וכו' הוא מרומים ישכון וכו'.

ואף שהמהרש"ם עסק במקרה ש"ליכא דרכא אחריתי" הרי ודאי שעצימת העיניים היא דבר אפשרי, ולכל הפחות יש להסיק מדבריו שאין צורך להשתמש בכל טעדי שבעולם כדי להימנע מלראות באקראי את הערווה תוך כדי הילוכו. וכן נראה מדברי האגרות משה (אה"ע ח"א סי' נו) שביאר את המושג 'רשע' בסוגייתנו כחייב מוסרי לקחת בחשבון, את החשש שמא יבוא לידי הסתכלות והרהור כחלק מן השיקול ההלכתי, אך זאת דווקא במקום שבו עומדת לפניו דרך סבירה אחרת. מתוך כך הוא נטה להתיר בתנאים מסוימים לרחוץ לצורכי רפואה במקום שבו הרחצה מעורבת, במקום שבו אין בנמצא חוץ נפרד; אלא שהתנה את ההיתר הזה בבחינה עצמית מדוקדקת של כל אדם אם באמת אינו נגרר להרהורי עבירה. וכנראה, נד"ד נמצא אי-שם בין שני הקטבים הללו: שכן מדובר במפגש אינטנסיבי בתנאים שיש בהם כדי ליצור קרבה חברתית ונפשית ולהביא להרהורי עבירה, ומאידך ודאי שלא מדובר במידת ההתערטלות המקובלת במקומות הרחצה.

לעומת זאת, השרידי אש (ח"ב סי' קמב) נוקט להדיא שהחייב לבחור ב'דרכא אחריתי' הוא מעיקר הדין, ואלו דבריו:

ולעני"ד נראה פשוט, עפ"י מה שכתב הגה"ק הרמח"ל במסילת ישרים פי"א, שכל עניני זנות אסורים... שאע"פ שאין בהם כרת או מיתה, אסורים הם איסור עצמם, מלבד היותם גם גורמים ומביאים אל האיסור הראשי עצמו. ולפי זה בזנות אסרה התורה מעשה העיניים ומעשה הלב, משא"כ בכל התורה כולה, שלא אסרה אלא מעשה בגופו, וא"כ אפילו בדליכא דרכא אחריתא מ"מ מחוייב הוא לעצום את עיניו כדי שלא יזנה בעיניו, ואינו שייך כלל להנאת ע"ז, שלא נאסרה אלא ע"י מעשה ולא הנאה הבאה מאליו.

ודבריו אלו מדברים בעד עצמם. וכן נראה שזו דעת היחווה דעת' (ח"ה סי' סג) שאסר מפורשות לרחוץ בחוף שבו הרחצה מעורבת גם לצורכי רפואה ובמקום שבו אין בנמצא חוץ נפרד.

סיכום

ככל שנכנסתי לעובי הקורה של נושא זה, מצאתי יותר ויותר מתקומם על העמדה הירופסת' שבה דיון זה מתנהל. גם התגובה הטבעית של רבים וטובים שאותם שיתפתי בדיון זה שללה לחלוטין כל אפשרות לקבל את המצב הנתון, שבו חייל מילואים ייאלץ להתמודד עם סיטואציה כל כך קשה של חוסר צניעות. אולם במאמר זה לא באתי אלא להתמודד עם המצב הקיים בדיעבד, ועם קשיים פנימיים רבים ניסיתי לשרטט את הטיוטה לקו האדום החדש, שבכווח להנחות את חייל המילואים הניצב בפני עובדה מוגמרת, שביחידת המילואים שלו שובצה חיילת.⁷

למסקנה נראה לי, שיש ביסוס הלכתי להרחבת המושג 'ליכא דרכא אחריתי', ובכל מקום שאדם צריך לבחור בין שתי דרכים שאחת מהן כרוכה בחוסר צניעות, יש מקום בהלכה לשיקולים נוספים שבכוחם להכריע לעתים לטובת הדרך הבעייתית. ובפרט כאשר אדם כבר צועד בדרך אחת ונודע לו שיש בה

מראה אסור, ויש לו שיקולים כבדי משקל שלא לעזוב אותה, אין לכפות עליו לבחור בחברתה. ולכן יש מקום לטענתם של החיילים הוותיקים בפלוגה, שקשה להם לפגוע במרקם היחסים שנוצר בינם לבין החיילים בפלוגה, ואינם רוצים לעבור לפלוגה אחרת.

7. בין השאר, שוחחתי בעניין זה ארוכות עם רב האוגדה, אשר סיפר לי על כמה חיילות מילואים ששובצו באוגדה בתפקידים קרביים. הוא התרשם בשיחות לא רשמיות עם גורמים בכירים ברבנות הצבאית, שהמדיניות הכללית היא להשקיע את מרב המאמצים בעבודה שקטה שתכליתה להעביר מקסימום מן החיילות במילואים לתפקידים שבהם יהיו הרבה פחות בעיות צניעות, והוא דיווח על הצלחות לא מעטות. בדיעבד, בכל מקרה פרטי של חייל הפונה לרבנות עקב שיבוצה של חיילת ביחידתו, ניתן לו גיבוי מלא אם הוא דורש לעבור לפלוגה מבצעית אחרת.